

ספר הדורש והמבקש

על תלמוד בבלי

ישגו צאני בכל ההרים ועל כל גבעה רמה
ועל כל פני הארץ נפצו צאני ואין דורש ואין
מבקש: לכן רעים שמעו את דבר ה':
(יחזקאל לד, ו-ז)

זה דור דרשיו מבקשי פניו יעקב סלה:
(תהלים כד:ו)

דרשו ה' ועזו בקשו פניו תמיד:
(תהלים קה:ד)



אני לדודי ודודי לי הרעה בשושנים:
(שיר השירים ו:ג)

בעה"י

ספר
הדורש
והמבקש

הערות והארות מקוריות
על תלמוד בבלי

מאת

דוד בן משה יוסף, בן מנחם, בן נתן, בן זאב דוב, בן שמואל יהודה פרקש

ניסן תשפ"ה

הסכמה

מדברי מורי הגר"מ ברגר שליט"א, מלפנים פה קליבלנד, אהיא (ארה"ב) וכעת בארה"ק, שהודפס בראשית בכורי פרי עטי, הדורש והמבקש למדרש רבה:

...ברם, לעיתים נדירות, מופיע ספר בעל איכות גבוהה בו הצליח המחבר לנפוח אל קרבו רוח חיים, ולהאציל על שורותיו מתכונות נפשו המיוחדות, ובשל כך, למרות העדרו הפיזי של המחבר, יכול הקורא ללמוד לא רק מתוכנו המילולי של הספר אלא אף מאישיותו של המחבר עצמו, וממידותיו התרומיות המאירות מתוך כל דף מדפיו, ובנקל מצליח הקורא להרגיש 'כאילו בעל השמועה עומד לפניו'...

כשלומד אני בספרו של ידידי הרב המחבר, מרגיש אני בנוכחותו. ההיסוס שלי בסגירת הספר אינו רק עקב חשקי ה'אנוכי' לעוד דברי תורה בהירים ומבריקים, אלא גם בגלל שקשה עלי להפרד מחברתו של ידידי...

תהא זכות כל לימודו, הפצת תורתו, והיותו דוגמה חיה לערכי התורה, למקור שפע ברכות לר' דוד עצמו, לכל משפחתו, ולכלל ישראל.

אכיה"ר

תוכן ענינים

הקדמה א

הערות על הש"ס ה

השמטות (כמה הערות שנכתבו אחרי הכנת הספר לדפוס) תתרכב

נספח א

אור חדש בהגדה של פסח "מעשה ברבי אליעזר" תתרכט

נספח ב

אין חכמה לאשה אלא בפלך תתרעג

נספח ג

רשימת מאמרים תתרעז

נספח ד

The Oral Torah in Real Time תתרעח

מפתח תתרצט

הקדמה

יתברך הבורא ויתרומם היוצר.

הספר הזה, הדורש והמבקש, הוא קצות שולי הגליון, מקצה הערמה, הערות והארות לש"ס בבלי. והתחלתי מלאכה הזאת - אי שייך לשון "מלאכה" לעבודת הלב - עוד בימי בחרותי בישיבת נר ישראל בבלטימור, שהגעתי הלום באלול תשנ"ג, אחרי שנתיים בישיבת קול תורה בירושלים. שם למדנו המסכתות הישיבתיות הידועות, אבל גם למדתי עוד מסכתות אחרות בין הסדרים. ובראשונה נהגתי לרשום הערות קטנות שבאו לידי על גליון הדף (כי בימים ההם, לפני שיצאו דפוסים החדשים שנמצאים היום, עדיין היה מקום בגליון הדף לכתוב הערות). אבל ראה ראיתי שלא היה מקום לכתוב כראוי באותיות קטנות כזה, ולכן לקחתי ניירות נפרדות לכתוב עליהם, וכן אני נוהג עוד היום.

והמשכתי בעבודה זו כשלושים שנה. ובמשך השנים, מניין ההערות והחידושים פרו ורבו, מהערה אחת בודדת, עד הספר הנוכחי, שבו ימצא המעיין, למיטב השערת, יותר מחמשת אלפים הערות והארות. וידוע מה שאמרו בעלי המוסר, דא"א לאדם להשאיר במקום אחד בענינים רוחניים, אלא הוא תמיד מתנועע, או בעלייה או בירידה (וראה מש"כ בזה בשבועות לו). וכעניני הרוח גם עניני המוח, ודרכי בלמוד גם השתנה במרוצת הזמן, כי מה שעולה בדעתו של בחור צעיר השנים אינם הם אותם מחשבות של איש מבוגר. וגם במהלך השנים, כשעברתי בשלבי החיים - מימי חורפי לימי נשואי, משנה ראשונה למבורך בבנים; מימי הישיבה לבית ספר למשפטים, ממשדך קטן לחברה גדולה - כולם השפיעו עלי במדת מה, וממילא, גם על גישתי להגמרא ומה שראיתי בה. ולכן המעיין ימצא הרבה סוגי הערות מכל דרכי הלמוד, הן אלה על דרך הפשט, אלה על דרך לומדות, אלה על דרך האקדמי, ועל כל הדרכים מביניהם. עסקתי בכולם, מה גם אשר תמיד התעניינתי בכל גווני ת"ת, עד שא"א לומר לחלוטין אחרי איזה דרך במיוחד נמשכתי.^א אבל בכל אותם שנים, בכל ההשתנות והשינויים שעברו עלי, למוד הגמרא היה לי צור, יתד נאמן וקבוע.



אחרי צאתי מישיבה התברר לי, מכמה סבות, שא"א היה להמשיך רק דוקא בלמוד עם חברותא לבד. ופוק חזי, למרות מה שאמרו (ברכות סג): על ת"ח שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה, רוב רובם מתורתם של גדולים נעשה בפני עצמם. ולכן הוכרחתי ללמוד יותר ביני לבין עצמי. עם זאת, מאז ועד עתה השתדלתי ללמוד בסביבת אברכים ובני הישיבה ויודעי תורה, כדי שתעזור לי הריתחא דאורייתא ופלפול החברים.^ב

וכאן אני חייב להכיר טוב לספרי הגאון הרב ראובן מרגליות ז"ל, שבאמת חייב אני לעשות יומא טבא לרבנן כזכרון לאותו יום בישיבה שהרמתי ספר אחד שראיתי על אחד מהשולחנות, צבע כחול וקטן, רק לראות

א. גם מטעם זה המעיין ימצא, בכל מקום שהארכתי בציונים, שלא כתבתי דוקא כסדר הש"ס, כי במשך השנים הוספתי ולקטתי, אחד באחד, כפי אשר ראיתי דרך למודי, במקום שהייתי "אוחז" באותו זמן. ואף פעם לא השתמשתי במאגר מדע (database).
ב. גם נעזרתי בתרגומים, בשנים הקדמונים ע"י תרגום Soncino (המסומן בפנים באות S) ואח"כ, מה שלא היה בממצא כשהתחלתי, Artscroll (המסומן באות A). וכמובן כל תרגום הוא ג"כ פירוש, ולכן לפעמים ציינתי לתרגומים אלו או הערות שוליים, כשראיתי בהם דבר חדש. ולפעמים גם עיינתי בסדרת "מתיבתא".

מהו. והנה היה ספרו "מחקרים בדרכי התלמוד", וכמעט לא יכולתי להניחו. ומאז השתנה כל תהליך החיים שלי, כי על ידו נפתח לי חלון לעולם מלא של תורה שאדהכי לא ידעתי בכלל על קיומו. השפעתו והשפעת ספריו עלי, אין לשער. וכשהתבגרתי ראיתי איך להתאים סגנונו וסגנון דעמיה ודכוותיה בתוך סגנונים אחרים. מיהו, שאבתי הרבה מתורתו, והבאתי דבריו בפנים למאות, בשם **הגרר"מ**.



הדפסתי הערותי למדרש רבה בשנת תשע"ו, וכדרך אשר סללתי שם, כן דרכי בספר הזה. זאת אומרת, כל ההערות הן מקוריות לי. כולם פרי מחשבותי, הן לטוב הן למוטב. אבל ישנם שני חריגים יוצאי דופן חשובים לכך:

ראשון, ציונים למראה מקומות וספרים אחרים. פעם - בימים ההם, טרם הופיע "ילקוט מפרשים" של אחרונים באחורי המסכת מרוכז במקום אחד - אכתי היה כעין "מציאה" לציין הערות אחרונים, כגון העיני שמואל או מלא הרועים וכדו', שאז היו במצב פזור. ואף שהיום ילקוט כזה הוא כבר חזון נפרץ בכמעט כל ש"ס, מיהו משנה ראשונה לא זזה ממקומה, והשארתי ציונים כאלה. גם לפעמים הבאתי מקורות מקבילות שאינם כבר נזכרים על גליון הדף, במסורת הש"ס וכדו', אם הרגשתי שנחוצות הן לברר הענין על בוריו. כמו"כ הבאתי מספרים אחרים, שמעניין לדעת מה כתוב בהם על הסוגיא או המימרא, בפרט בספרים בלתי נודעים, או ספרים שהמבוקש אינו נמצא במקום המצופה, או במקום שאפשר למצוא בנקל. ומיהו, מכיון שאין בציונים כאלה 'חדוש' ממש, במלא מובן דמלה, השארתי אותם באותיות קטנות כזה (חוץ, כמובן, במקום שבאו בלוי חדוש או הערה אחרת).

ויצא דופן השני, הם דברים ששמעתי בעל פה מרבנים ומורים וחברים, אשר אינם מופיעים בכתב, למיטב ידיעתי, בשום מקום אחר. ובזה אני מודה ומכיר טוב לכל הרבנים ומורים שקבלתי ולמדתי כ"כ מהם במשך השנים. וא"א לפורטם כי רבים הם, אבל המעיין בפנים יראה מחשבות למאות ששמעתי מהם בע"פ, ורשמתים אח"כ. וזה באמת דבר שארישנה עצמי ואמינא תיתי לי, כי אלמלא רשמתים בשעתם, היו נעלמים מהעולם לעולם. ואם חדושים אלו אינם בגדר שרידי אש ממש, מכל מקום הרי הם ניצולים משכחה ואבדן. (וע' מש"כ במנחות צח:) ומובן מאליו שרק אני אשום לכל טעות הבנה בדברים אלו, וודאי שנאמרו לנכון, והסרחון בכתיבתם תלוי בי.

וזאת למודעי, אחרי אשר כתבתי הערות לכל הש"ס, עברתי בכל החבור, מתחילה ועד סוף, כמה וכמה פעמים. וזאת עשיתי כמלאכת הזורה (Winnowing) אם ראיתי שלא הבנתי הגמרא או מפרשיה, או טעיתי באיזה דבר אחר. ברם, לא הרי למוד התורה כמלאכת הזורה. תפקידו של הזורה הוא להפריד הבר מהתבן. אבל בתורה אין בר ואין תבן - הכל תורה היא. ואפילו אותם הערות שבשעתם היו נראים לי כישר ונכון, ולאחר זמן ראיתי שטעות היו בידי - אפילו בהם, כמה קשה עלי היה פרידתם ממני. ולמרות מה שאמרו דאיכא שכר על הפרישה כדרישה, אעפ"כ כמעט לא היה ביכולתי למחקם, כה הם היו חביבים עלי, פרי עמלי. ורציתי להשאיר אותם כולם באחיזתי, ולא להניחם, לנפול מידי...

אבל נו. האמת יורה דרכו, וחגרתי מתני, ומחקתי, אבל לא שכחתי. ובאמת הרגשתי בלבי לכתוב קינה על הערות אלו לזכרונם, ואולי עוד חזון למועד. עכ"פ - דברים הנשארים כאן נראים לי נכון, לפי מיטב עניות דעתי.



למרות כל זה, לפעמים - בפרט אחרי ששמעתי שיעור מת"ח מופלג, או אחרי שלמדתי איזה "שטיקל תורה" מגדולי זמנינו, או אפילו אחרי שיחת בהמ"ד עם אברכים או חברים חשובים - לפעמים הרגשתי שכל עמלי הוא רק לשוא. כי מי יודע כאיש עצמו את מיעוט ערכו. אני תולעת ולא איש, ותו לא מידי. והרגשתי

רגשי בוש, כאילו מה לי אצל תלמידי חכמים אמיתיים, ולמה לי לפרסם בספר את "צעצועי", הערות הקטנטנים, שמסתמא הם מופרכים או מסותרים ממקום אחר ללא ידיעתי. וברגעים כאלה כמעט ירדתי לדכאון נפש, וחשבתי להסתיר הכל ולא להמשיך הלאה.

אבל כן המשכתי. כי באתי להכרה, וכמו ששמעתי מאחרים, דזהו גופא קיומו של "ותן חלקינו בתורתך". אין אני אומר קבלו דברי, ולא אמרתי שגמרתי המלאכה. על האדם לשקוד ולעמול וללמוד ולעשות כפי אשר הוא יכול, ובדרך אשר הוא חפץ. מכאן ואילך, ואיך או אם בכלל נתקבלו דבריו - אין הדבר תלוי בו. ואדרבה, מרגשי ענוה הנ"ל, אולי הקורא יצא מקצה לקצה, ויחשדני ח"ו מהפוך, מרגשי יוהרא. כי רוב הספר הם חדושים מדידי, וכאמור, ואיך אני מתחצף להדפיסם? זאת היא תשובתי:

אומרים שהיום כבר נגמר עידן התגליות (Age of Discovery) ואין עוד מה להתגלות בעולם. אבל נ"ל שזה אינו נכון. כל סדר למוד הוא הזדמנות לאדם לחצוב פנינים, ולגלות מטמונים, שעוד לא מצאם שום אדם מלפניו. ואין זה העזה לומר כן, כי הניחו לן מקום להתגדר. זאת אומרת, עדיין היום ניתן למצוא פירושים אמיתיים שהושתלו בתורה דוקא כדי שאדם, לעתיד רחוק, ימצאם. ובאמת הן הן דברי ריב"ל בירושלמי פאה (ב:ד) "כל הדברים...שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו, כבר נאמר למשה בסיני" וכו'. והמוציא חדושים כאלה יש לשוב עליהם כמוצא שלל רב. ובכל סדר למוד ניתן להתחיל הרפתקה חדשה, להשיג מצפונים ולגלות עמוקות התורה.

ודבר זה אחזיקנה כאחד מיסודות ההכי חשובות בתלמוד תורה: שלפעמים אפשר לקלוע אל האמת שאפילו כל אלפי רבבות לומדי תורה לא השיגו - אפילו אותם הרים גדולים וענקים שעל שכמיהם אנו ננסים עומדים - ונאמר "עד כאן לא נתגלתה טעמא של הלכה זו". ועל כל אחד מישראל להרגיש דברים אלו בלבו ולומר בשבילי נברא העולם, ולא להיות לו ענותנותא יתירה, כי בסיני ניתן לכל אחד חלקו המיוחד בתורה, כמבואר במדרשים. ובאותם רגעים, שבהם הלומד מכיר שראה את האמת לאמיתו, פנים אל פנים, דבר שכפי הנראה שום איש בעולם לא עמד עליו לפניו - באותה שעה נפתח לו אשנב, ויכול הוא להציץ בו ולראות, לרגע עוברת, את האור הגנוז מששת ימי בראשית, שגזז הקב"ה בהתורה.



קראתי שם הספר "**הדורש והמבקש**" ע"ש יחזקאל (לד:): "וַיִּשְׁגּוּ צִאֲנֵי כָּל הַהָרִים וְעַל כָּל גִּבְעָה רָמָה וְעַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ נִפְצוּ צִאֲנֵי וְאֵין דּוֹרֵשׁ וְאֵין מְבַקֵּשׁ, וגם ע"ש לשון דומה בתהלים (כד:ו) "זֶה דֹרֵשׁ וְדֹרֵשׁ מִבְּקֵשִׁי פִנְיָהּ יַעֲקֹב סֵלָה", (קה:ד) "דֹרֵשׁ ה' וְעֲזָז בְּקִשּׁוֹ פָנָיו תִּמְיֹד". ושמי מרומז, כמנהג הקדמונים, בשתי אותיות הראשונות ואחרונות, אבל מלבד זה גם הרגשתי ששם זה נאה לספר זה, כי כל מגמתו הוא לדרוש ולבקש האמת, מכל מקום שהיא, אפילו ממקומות בלתי רגילות. ולכן לא נמנעתי מלציין לחוקרים למיניהם, או מספרים של א"י. הכל הוא במטרה של אמת. ועלי להתפלל כלשון הסליחות מעש"ת, "ש-י, המְצֵא לְדוֹרֵשִׁין, תֹּאמֶר הִנְנִי לְמַבְקֵשִׁין".

חובה נעימה עלי להודות ולהכיר טוב על החן והחסד שראיתי מעודי עד היום הזה, החל מאבי מורי נר"ו ואמי מורתי שתחי', שרוחם והשפעתם ניכרים עלי, והם הם נכסי צאן ברזל לי ולמשפחתי. וכשאני נוסע בנתיב החיים, ואני מתחיל להבין דברים שלא הבנתי בקודם, והאתגרים שעמדו לפני, אני זוכה להערכה חדשה להורי ולמעשיהם הרב. כמו כן השיר והשבח לחמי ר' ד"ר משה שמואל ברקוביץ נר"ו, ולחמותי היקרה שתחי', על כל אשר עשו ועושים עוד בעדנו בכל יום. עזרתם ואהבתם לנו ולנכדיהם, ועסקיהם בצרכי הצבור, ונדיבות לבם לכל הבאים אליהם, הכל בתכלית הצנעה וענוה ממש, תמיד תהיה לנו כמופת. שיזכו כולם לימים טובים ארוכים, ונחת רוח מכל נכד ונין.

הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. אם כי אני ואחי גרים במרחק זה מזה, בלבנו כולנו ביחד. בזה אני מביע אחוה ורעות לכולם, דניאל יואל ויוני נ"י, וגם לכל גיסי וגיסתי. שהם ונשותיהם ומשפחותיהם יתברכו בכל מילי דמיטב.

ואחרון אחרון חביב. באמת הייתי פוסק כאן, כי אין מלים לאחת אשר נפשי קשורה בנפשה כפשוטו, חולת אהבה ממש כמש"כ הרמב"ם בהל' תשובה (י:ג) וד"ל. שלי שלה, ואין עוד. רק אסיים בברכה מעומקא דליבא לה, הרוצה בעולם שמה, שיה"ר שנזכה שנינו יחד לראות נחת ודור ישרים מבנינו היקרים האהובים, אברהם יהושע עם רעייתו שושנה מלכה, שאול אריה, זאב דוב, נועם יהודה, וחנן נחמן, נ"י. ונזכה כולנו לתורה, פרנסה, חופה, מעשים טובים, ושלוה ורעות. אכ"ר.



הנה ספר זה היה מוכן לעלות על מזבח הדפוס כבר באייר תשפ"ב, כשפתאום נפל עלי כמה טרדות וטלטולטים מסויימים, שבעבורם הוכרחתי לעכב ההדפסה כמעט רגע עד שעבר הזעם. וכל מה דעבד רחמנא לטב עבד, כי ביני ביני עברתי על כל החבור כמה פעמים, ועי"ז לא רק זכיתי להבהיר הרבה ענינים, אלא גם ניצלתי מכמה שגיאות וטעויות בהבנה או כתיבה.

גם בזמן איחור הזה נטיתי שכמי לתלמוד הירושלמי, ומתוך למודי בה נתחדשו לי הרבה דברים שקשורים ישר למש"כ כבר בהערותי לבבלי. ולכן נצילתי ההזדמנות להוסיף קצת מתלמודא דבני מערבא, וכל דף שצינתי בירושלמי מלבד הפרק וההלכה הוא עפ"י דפוס החדש "**עוז והדר**". אבל יש להדגיש תיבת **קצת**. לא עסקתי בהשוות הסוגיות בין הא דילן והא דלהו, כי זה מלאכה ארוכה, וכמעט אין לך דף בגמרא מקביל שאין בו הרבה שינויים. ולכן הסתפקתי רק בכמה הוספות, מקצת מן המקצת, רובם מסדר זרעים כי אין עליו בבלי, ואי"ה אזכה לברך על המוגמר ולהדפיס הערות לירושלמי בכרך נפרד. וכאן תרשו לי לחזור על מה שכתבתי כבר בהקדמתי למדרש רבה:

"**רבי** נתן בשם ר' אחא ור' ברכיה בשם רבי יצחק אמר אני אל ש-די, אני שאמרתי לשמים וארץ די, שאלמלא כן היו מותחים והולכין עד עכשיו." (ב"ר ה:ח). וכשם שהוא בעולם הגשמי, הוא הדין בעולם התורה. הרי התורה נמשלה לתאנה, "מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם." (עירובין נד:) וידוע דברי רשב"ם בשם זקנו רש"י ז"ל "שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום." (רשב"ם לבראשית לז:ב) וכן הוא הדבר בכתובת ספר. בכל סדר לימוד ובכל סדר חזרה, הלומד ימצא או יחדש דברים להוסיף על מה שכבר כתב, עוד הסבר כאן, עוד נקודה שם. והיות שאין בית מדרש בלא חידוש, הרי במהרה יבא להכרה שאין לדבר סוף. אבל כבר אמרו רז"ל (שבת קלג:) "בכל דרכיו דעהו: מה הוא רחום, אך אתה רחום, מה הוא חנון, אף אתה חנון." ולכן, אף שאי"ה עוד חזון למועד לספרים אחרים, לספר הזה עכ"פ, אף אנן נמי נימא כמדרש הנ"ל: מה הוא אמר לשמים וארץ די, אף אני אומר - די.

ואסיים בחתימה מעין הפתיחה, ואודה לה' בכל לבי על כל אשר תגמולוהי, ואומר יתברך הבורא ויתרומם היוצר.

ניסן - חודש נסים, חודש גאולה - תשפ"ה

קליבלנד, אהיא

יצ"ו

ברכות

קידושין (לב:) "מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי צדוק שהיו מסובין בבית המשתה בנו של רבן גמליאל, והיה רבן גמליאל עומד ומשקה עליהם נתן הכוס לר' אליעזר ולא נטלו" וכו'; נדרים (ג:) "רבי עבד ליה הלולא לר"ש ברבי [ס"א בריה], כתב [בר קפרא] על בית גננא עשרין וארבעה אלפין ריבואין", וכו'; מכות (יד.) ברייתות (טו.) "אמר ר"ע שאלתי את רבן גמליאל ורבי יהושע באיטליו של עימאום שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של ר"ג, הבא על אחותו שהיא אחות אביו שהיא אחות אמו מהו" (וראה שם בהמשך עוד שאלות ששאל ר"ע, וע' תוס' "להודיע שבחן אע"פ שהיו טרודין היו עוסקין בד"ת"; חולין (צא:) "אמר ר"ע שאלתי את רבן גמליאל ואת רבי יהושע באיטליו של אימאום שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של רבן גמליאל, כתיב ויזרח לו השמש וכי שמש לו לבד זרחה" וכו'; וכאן בברכות הרי יש משנתינו, וגם לקמן (טז.) "מעשה בר"ג שנשא אשה וקרא לילה ראשונה".

וגם לקמן (ח:) "ההוא זוגא דרבנן דאשתכור בהלולא דבריה דר' יהושע בן לוי אתו לקמיה דריב"ל" וכו', ובנו של ריב"ל התחתן עם הנשיא, כמבואר בקדושין (לג:) "אני איני כדי לעמוד מפני בני אלא משום כבוד בית נשיא", ע"ש ברש"י, הרי דגם זה ממשפחות רבן גמליאל.

לא רק זה, אלא גם בתו של ר"ג אף היא זכתה שיפוז תורה על ידה בנשואין דידה. ע' בראשית רבה (כה ד:) "משהאדם משיא את בתו ומוציא יציאותיו הוא אומר לה לא יהי לך מחזורי להכא. ר"ג אסיב ברתיה אמרה ליה אבא צלי עלי אמר לה לא יהי לך מחזורי להכא" ע"ש.

ב. מאימתי קורין את שמע בערבין וכו' רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה – הנה הרמב"ם לפה"מ כבר ביאר למה רבי התחיל הש"ס בסדר זרעים, ולמה זרעים במס' ברכות, ולמה ברכות בענין קריאת שמע, ע"ש. אבל לגבי למה התחיל רבי דוקא במשנה זו בפרט, הנני להציע כדלהלן:

נחלקון המפרשים בביאור מהו "בית המשתה", אבל נראה שהכוונה לשמחת נשואין, וכן כתב התו"ט בשם הרע"ב בעירובין (ח:א) "לבית המשתה, מילי דמצוה נינהו, דלבית המשתה סתמא היינו כדאמר בעלמא למשתה בנו ור"ל משתה דחתן וכלה". וכן הוא הכוונה בשבת (טז:) "מעשה בשל ציון המלכה שעשתה משתה לבנה"; בב"ק (עט:); ע"ז (ת.) ("עכו"ם שעשה משתה לבנו", וראה שם יד. בטוויג תנן, אבל בעלמא משתה היינו חופה); ב"ב (צא.) "מאה ועשרים משתאות עשה בעז לבניו" ועוד. וע' גיטין (נה:) בענין קמצא ובר קמצא, ממה דכתיב שם "עשה סעודתא" ולא "עשה משתה" מבואר דלאו סעודה של מצוה היתה. וראה נמי מש"כ בגיטין (ז.) בתד"ה זמרא. ואף שפלפל הבית יוסף (או"ח ס' צט) אי אנוסים היו בני ר"ג במשתה זו אי לאו, והציע שאפשר דתלוי אי משתה זו היתה סעודת רשות או סעודת מצוה, מ"מ פשטות הלשון מורה שהיתה שמחת נשואין, וכמש"כ בתו"ט.

והנה מצינו כמה הלכות בש"ס נלמדות מחתונות ממשפחת רבן גמליאל. ע' למשל בתובות (ח.) "לוי איקלע לבי רבי בהלוליה דר"ש בריה, בריך חמש" וכו'; ושם (סב:) "רבי איעסק ליה לבריה בי רבי חייא כי מטא למיכתב כתובה נח נפשה דרביא" וכו';

ובאמת יצא תקלה מזה, כדאיתא בהמשך אדר"נ שם, וכן ברש"י עה"ת "ולא תגעו בו, הוסיפה על הצווי לפיכך באה לידי גרעון" לכן כנראה אף חז"ל ג"כ, במשנה ראשונה היא תחילת תורה שבעל פה, הכא נמי הדגישו ענין סייג.

שם. עד שיעלה עמוד השחר – הנה במקרא לא מצינו "עמוד השחר" אלא "עלות השחר". ובבראשית (לב:כה) עה"פ "וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ וַיֵּאבֶּק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלֹת הַשָּׁחַר" פי' ראב"ע וגם החזקוני, "עד סוף שחרות הלילה". ולכאורה לפ"ז שם התפלה "שחרית" אין לו שחר. אבל יתכן שכמו "ערבית" נקראת כן על שם הערב שמש (דהיינו סלוק השמש וממילא נעשה ערב), גם לעומת זה "שחרית" נקראת כן על שם הסתלקות השחרות, (דהיינו סלוק השחרות וממילא נעשה בוקר). והשוה את שם העוף "עורב", שהוא דומיא ל-"ערב", ולפי המפרשים נקרא הכי על שם שחרותו.

אולם, ראב"ע גם הוסיף "י"א כי שחר דמות אור, והוא הנראה בעבים טרם זרוח השמש". ולפ"ז מובן יותר שם התפילה, דהיינו התפלה שמתפללים בהופעת אור. מיהו, אכתי יש לפרשו בפנים אחרים, שהוא על שם "שחר טוב יבקש רצון" (משלי יא:כו) ענין דרישה, ונפרש "שחרית" כתפלה שהקב"ה דורש ומבקש.

ובקצת דוחק נמי יש לפרש שם התפלה עפ"י במדבר (יז:טו) "לא תמור אחד מהם נשאתי", ותרגם אונקלוס "שחרית" ופרש"י "שחרית, לשון ארמי כך נקראת אנגריא של מלך, שחזור", דהיינו דבר שהמלך מחייב. ויוצא לנו אפילו לפ"ז שם מקביל לשם מנחה, כי תיכף לפני כן – באותו פסוק – כתיב "אל תפן אל מנחתם".

ויצויין, בקרא מצינו "עלות המנחה" כתאור של זמן: "וַיְהִי כַעֲבֹד הַצִּהָרִים וַיִּתְנַבְּאוּ עַד לַעֲלֹת הַמִּנְחָה וְאֵין קוֹל וְאֵין עֲנָה וְאֵין קִשְׁב... וַיְהִי בַעֲלֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֱלֹהֵיהֶם הַנְּבִיא" וכו' (מלכים א יח:כט-לו); "וַיְהִי בִבְקָר כַּעֲלֹת

יתכן, אפוא, מכל הני הנ"ל, שה-"בית משתה" שנזכרת כאן אף היא היתה הילולא דאחד מבני בניו של רבן גמליאל, לא סתם בית המשתה של פלוני אלמוני, ואף ר"ג היה עמהם באותה בית המשתה. ובפרט יתכן שהיתה שמחת נשואין של רבי עצמו. ומסתבר נמי שרבן גמליאל עוד היה בחיים, כי מבואר בירושלמי פסחים (י.א.פב.) שרבי בכור היה (לאביו רשב"ג).

ואם כנים הדברים, אולי הרווחנו טעמא למה דוקא נקט רבי, מסדר המשניות, משנה זו כמשנה ראשונה בש"ס, והוא מפני שבה נזכרת יום חופתו, כרמו עדין (subtle allusion) לעצמו ולמשפחתו. ויהיה כמנהג המחברים לרמז לשמם בחבוריהם. ואל תתמה, שהרי הרוקח בהקדמה לספרו, שהוא מקור קדום לענין זה, כתב שגם בעלי מדרשים רמזו לעצמם, כמו שספר תנא דבי אליהו מתחיל ב-"ויגרש", כי הוא עולה בגמטריה ל-"תנא דבי אליהו", וסדר עולם של ר' יוסי מתחיל "מאדם" כמנין "יוסי" עם הכולל, ועוד. וגדולה מזו, בסדר הדורות (ערך ר"י הנשיא) מובא שמש' ברכות מתחיל בתיבת "מאימתי" כדי לרמוז בגמטריה "אני יהודה קדוש". (וראה מש"כ בזה בספר מגדים חדשים.)

ולפ"ז מובן מאליו למה התחיל רבי דוקא במשנה זו, שלפ"ז נזכר בה נשואין של שלו כרמז לעצמו, ואף שבעי בגמ' "מאי שנא דתני בערבית ברישא, ליתני דשחרית ברישא", לפי עומק האמת י"ל דתני ערבית ברישא כי המשתה היתה בערב, ועל ידה רמז רבי למשפחתו וכמש"כ. כנ"ל בס"ד.

שם. וכל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר א"כ למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה – ע' אבות דרב נתן (א) שהדגיש כי ענין סייג כבר מופיע בתחילת תורה שבכתב, במה שאמרה חוה להנחש שנצטוו "לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו", ואדם לא נצטווה אלא שלא לאכול ממנו

ב: אמר מר משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ורמינהו מאימתי קורין את שמע בערבין משהעני נכנס לאכול פתו במלח וכו' – לפי הגר"מ "נכנסין" שבמשנה קאי על לשכה שבמקדש, כלומר, שהכהנים נכנסו להאוצר אשר שמה הביאו תרומות ותרומות מעשרות, כי כן יסדו בבית שני להביאם שם, כמש"כ הרמב"ן בדברים (יב:ו). אך בגמ' כאן תניא בלשון אחרת, "משהעני נכנס לאכול פתו", וכן לקמן "משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן", וגם לגבי כהנים נקטו לשון אחרת "משעה שכהנים זכאן לאכול בתרומתן" או "משעה שכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן" ולכן נראה דלשון כניסה במשנה לאו דוקא קאי על לשכה שבבמ"ק, אלא הכוונה רק שהכהנים נכנסו לבתיהם, ומקביל למה שאמרו בכל בני אדם. אבל אכתי טעון ביאור, כי הל"ל רק "בשעה שאוכלים", וענין כניסה לכאורה מיותרת, ומה זה מלמדנו?

ומה שנ"ל הוא שכניסה לבית היא ענין של קביעות. וגם זה "מילתא אגב אורחא קמ"ל" (כלשון הגמ' לעיל בסוגיין) וקמ"ל שאין לאכול בשוק, כי זה דומיא לאכילת כלב, כדאיתא בקידושין (מ:ו) ואע"פ שזה נאמר רק לגדולים, כמבואר בירושלמי מעשרות (בא.יב). "היה אדם גדול ואין דרכו לאכול בשוק", וכן שם (גב.כו). "אין שבחו של ת"ח להיות אוכל בשוק" מ"מ ראוי לכל אדם, הן כהן הן עני, לכנס לביתו ולקבוע סעודה כראוי לפני שאוכל, "ואורח ארעא קמ"ל" (ביצה כה:), כנ"ל בס"ד. **ולמה** נקטה לפעמים "ערבין" ולפעמים "ערבית", לא ידעתי.

שם. דאמר רבי יוסי בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו –

השוה מנחות (צט:ו) שאל איש אחד את ר' ישמעאל אי מותר לו ללמוד חכמת יונית ור"י "קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפין והגית בו יומם ולילה צא וברוך שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה

המנחה והנה מים באים" (ב.ג.כ) ועלה בדעתי שדילמא נקטו לשון "עלות השחר" כמקביל ללישנא דקרא, "עלות המנחה". אך לא מסתבר הכי, כי שני הזמנים האלו באמת הפכיים, אחד "כעבר צהרים" ואחד "בבקר". (נקודה זו בא לידי במלון בצפון מישגיין.)

יהיה איך שיהיה, עדיין צ"ב למה נקטו חז"ל לשון "עמוד השחר" ולא לישנא דקרא "עלות השחר". ונהי נמי "לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמם" (ע"ז נח:), מיהו אכתי צ"ב.

שם. תנא אקרא קאי דכתיב בשכנך ובקומך... **תנא** פתח בערבית והדר תני בשחרית עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית והדר פריש מילי דערבית – כלומר, התנא מפרש כסדר, ערבית – שחרית – שחרית – ערבית. ברם, בפ"ק דנדרים (ג.) מבואר דזימנן מפרש ההוא דפתח ברישא וזימנן מפרש ההוא דסליק מיניה. ושמא במשנה אחת שאני, או שמא כאן עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית, אבל אין קפידא דוקא בסדר זה.

שם. קמ"ל דכפרה לא מעכבא – ע' בגליון בדפוסים חדשים, שכאן הושמטו ארבעה דבורים ברש"י, והוחזרו עתה עפ"י דפו"ר שונצינו. ונ"ל שיש בזה דבר מן השמים, ללמד שטעות שכיח, ואפילו בדף הראשון שבש"ס טעו בהדפסת רש"י. ויותר מזה, ברש"י האחרון שבש"ס גם יש טעות, נדה (עג.) רד"ה הלכות, שכנראה צ"ל שם "והלכה למשה מסיני" והושמט אות ו, ע' תוס' הרא"ש שם. הרי אפילו בהדפסת הש"ס נמצאים טעויות בתחילה ובסוף ממש. וזה מחייב כולנו לבל נתייאש מפני טעויות, הן בתחלה הן בסוף, ולהתחזק ולהמשיך ולא להתייאש, וכלה"כ "שבע יפול צדיק וקם".

ודרך אגב אעיר דבר מעניין, שדפוס ראשון של הגמרא, הוא דפוס שונצינו הנ"ל, הופיע לפעם ראשונה בשנת רמ"ד, והיינו שנת גמרא"א.

ומיהו, בנדרים (כ:) גבי אמא שלום, אשת ר' אליעזר "אמרה להן, אינו מספר עמי לא בתחלת הלילה ולא בסוף הלילה", פרש"י "אינו משמש", ודילמא זהו כוונתת הגמרא כאן ג"כ. [ושו"ר בספר מגדים חדשים שאף הוא מפרש כן.] ויודגש החילוק בין "ספור" ו-"שיחה", כי שונים הם. ספור הוא כמש"כ, לאפוקי שיחה, ע' אבות (א:ה) "אל תרבה שיחה עם האשה", וחגיגה (ה.) "מגיד לאדם מה שיחו, אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידין לו בשעת הדין", וכן ויקרא רבה (כו:ז) "אפי' שיחה קלה שאדם משיח עם אשתו הן נכתבין על פנקסו של אדם וקוראין לפניו בשעת מיתתו". (ואגב, ע' יעב"ץ במור וקציעה ס' רמ שכתב דשיחה קלה האמור "נראה פשוט דהיינו נבול פה וליצנות").

שם. תניא א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל בא אליהו... אמר לי שלום עליך רבי ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי - שלום עליך, לשון יחיד. וכן הוא במקרא, כמו "ויאמר האיש הִזְקֵן שְׁלוֹם לְךָ" (שופטים יט:כ) וכן הוא בתפלת קדומים, כמו בקדוש החודש, ע' טור או"ח ס' תכו "גרסינן במס' סופרים... ואומר לחבירו ג"פ שלום עליך" וכו'. ובמשך הדורות נשתנה הברכה ללשון רבים, "שלום עליכם" כנראה משום כבוד, שלשון רבים הוא יותר מכובד מלשון יחיד. ואולי נשתרבב בטעות מפיוט המפורסם של ליל שבת, דאמרין שם "שלום עליכם" אבל התם בצדק אמרינן בלשון רבים, כי הברכה לשני מלאכים נאמרה, כמבואר בשבת (ק"ט:) ודורשי רשומות נתנו טעמים אחרים עפ"י דרוש.

והא דר' יוסי הוסיף ואמר רבי ומורי, בעוד אשר אליהו רק אמר לו שלום עליך רבי בלבד, ע' ב"ק (עג:) "אמרי תרי תוך כדי דיבור הוי: חד כדי שאילת תלמיד לרב, וחד כדי שאילת הרב לתלמיד. כי לית ליה לרבי יוסי [דין נמלך, היינו] כדי שאילת תלמיד לרב, שלום עליך רבי ומורי, דנפיש; כדי שאילת הרב

ולמוד בה חכמת יונית" ופרש"י "צא ובדוק כו', דבר שלא יהא בעולם". הרי רואים מזה לכאורה ראייה כשיטת רבי יוסי שאין שום זמן אמיתי בשם "בין השמשות", יש רק יום ולילה.

והארכתי על ענין בין השמשות ואזורים מעורפלים כזה בהלכה במאמר מיוחד בשם *The Twilight Zone: Grey Areas in Jewish Thought* שעודו בכת"י אצלי, והבאתי כמה דוגמאות ממנו בנדרים (מג.) ע"ש.

ג. ת"ר ארבע משמרות הוי הלילה דברי רבי ר' נתן אומר שלש - פרש"י שהמשמרות הם לעבודת המלאכים, ושיר שלהם נחלק לג' או ד' חלקים. והנה כאן נחלקו רק במשמרות הלילה, אבל ע' איכה רבה (ב:כב) ודומה לו בירושלמי כאן (א:א) "ר' אומר ד' אשמורות בלילה וד' משמרות ביום... ר' נתן אמר שלש אשמורות בלילה" וכו'. הרי שם הוסיף רבי גם ענין משמרות היום. וזה אתי שפיר עם חולין (צא:) "שלחני כי עלה השחר וכו' אמר רב חננאל אמר רב שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום."

והנה בסמוך "תניא ר' אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג בארי שנאמר (ירמיה כה:ל) ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שואג ישאג על נהוו". יצויין, ר"א אמר "שנאמר", אבל לא מבואר בהאי קרא כלל דאיכא שלש משמרות או זמנים שונים. ואפילו את"ל שהוא מבוסס על הכפלת תיבת שאג ג' פעמים, אפ"ה לא משתמשע מה ענין של משמרות. וכנראה היה זה לר"א בקבלה, והקרא רק רמז לו, וצ"ע.

שם. אשה מספרת עם בעלה - פרש"י, "כבר הגיע קרוב ליום" וכו'. וצ"ע אליבא דמאן דאמר תחלת משמרה אחרונה מיידי, כי איך זה קרוב ליום, הרי עדיין יש כמה שעות לפני הנץ החמה, ועדיין חושך בחוץ, ואין איש ואשה מספרים בההוא שעה.

בְּטָרֶם יִפִּיר אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, הרי הפסוק תלה בוקר עם הכרת איש את חבירו. וע' מש"כ בגיטין (נח). "כיון שעלה עמוד השחר והכירו זה את זה" וכו'.

שם. וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה - ע' מהר"ל (חלק דרוש על התורה) שמבאר שלושה משמרות אלו וסימניהם כשלושה תקופות גלות שונות. וע' מש"כ בסנהדרין (קז). גבי דוד המלך, איך ששינה משכבו מפני מש"כ בגמ' כאן.

שם. בא אליהו וכו' ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי - ע' הגרר"ם, רשימה ארוכה של ענין המתנת אליהו בפתח דלת.

ג: ואמר רבי וריקא אמר רבי אמי אמר רבי יהושע בן לוי אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת אמר רבי אבא בר כהנא לא אמרן אלא בדברי תורה אבל מילי דעלמא לית לן בה ואיכא דאמרי אמר רבי אבא בר כהנא לא אמרן אלא [אפילו] בדברי תורה וכ"ש מילי דעלמא - לכאורה יש לומר דשתי הלשונות אינם מתנגדות זו לזו, ואפשר רבי אבא בר כהנא אמר שניהם ולצדדין קתני, הא בת"ח, והא בעם הארץ. לישנא קמא בת"ח מת, שרק הוא יתבייש על שאין הוא יכול להשתתף בדברי הלכה, ולא יחוס על מילי דעלמא. ואיכא דאמרי הוא בעם הארץ מת, והחדוש הוא שאין לומר לפניו אפילו דברי תורה, דבר שבחיינו לא חס עליו; אבל כ"ש שאסור לדבר לפניו מילי דעלמא, דברים שאכן בחיינו היה חשוב לו והיה חפץ להשתתף בו. ותירוץ כזה - לא קשיא, הא בת"ח, הא בע"ה - מצינו נמי בעירובין (לב). (הא בחבר הא בע"ה) וכן נ"ל לפרש הכא נמי.

שם. א"ר אשי עד חצות ליל עוסק [דוד] בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות - אולי מזה ראייה למה שכתבו המקובלים (הובא בשערי תשובה או"ח סימן ד) דאין ראוי לקרא תורה שבכתב כלילה לפני חצות, וע' נמי או"ח ס' רלח גבי קביעת עתים לתורה כלילה, ובשערי ציון שם הובא נמי שאין לקרא מקרא

לתלמיד, שלום עליך, אית ליה". הרי ר' יוסי בעצמו הכיר חילוק זה בין שני סוגי שאילת שלום, מהך מעשה דאליהו. ונאה.

שם. למדתי שאין נכנסין לחורבת... מפני המזיקים - י"א שהמזיקים נבראו ערב שבת בין השמשות (אבות ה:ו), ובין השמשות היינו דבר שאינו יום ולא לילה, אלא דבר מעורפל באמצע, וכידוע המזיקים הם חצי בן אדם, חצי מלאך, כדאיתא בחגיגה (טז). "ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כבני אדם שלשה כמלאכי השרת", היינו ג"כ דבר שבאמצע, (וכמו אנדרוגינוס שלפי חד מ"ד אינו לא זכר ולא נקבה, או כמו בין השמשות שלפי חד מ"ד אינו יום ולא לילה). ולפיכך המזיקים נדבקים במפולת וחורבות, כי הם בנינים שאינם עוד מקום דירת אדם, אבל מצד שני גם כן אינם "כלום", כי יש עוד עליהם צורה של בנין, רק בנין חרוב, ולכן בנינים כאלו הם בגדר חצי זה וחצי זה, תלויים בין שמים וארץ, ולכן משתייכים שם מזיקים. כנ"ל. וע' נמי רמב"ן עה"ת (ויקרא יז: ז) "ויקראו שדים" בעבור שמשכנם במקום שדוד, כגון המדבר, ועיקר מציאותם בקצוות כגון פאת צפון, החרב מפני הקור."

שם. ואומר אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם - בכת"י "והגליתי את בני", ובגליון כתוב "שינהו הצנזור", נראה הכוונה משום שכתוב בני, שאפשר להקרות בְּנֵי, ולא בְּנֵי, לזה חששו הצנזורים הנוצרים, וד"ל.

שם. תד"ה למאן דגני וכו' עמוד השחר וא"ת וחלא רבי אליעזר בעי עד שיכיר בין תכלת לברתי בק"ש של שחרית. וי"ל מ"מ כיון שידע מתי יעלה עמוד השחר וכו' - ולקמן (ט). "מאי בין תכלת ללכן... רבי מאיר אומר משיכיר בין זאב לכלב, ר"ע אומר בין חמור לערוד, ואחרים אומרים משיראה את חברו רחוק ד' אמות ויכירנו". ויש להביא ראייה לשיטת אחרים ממה דכתיב במגילת רות (ג:יד) "ותשכב מרגלותיו עד הבקר ותקם

בלילה. אך ע' שו"ת ציץ אליעזר (ח:ב) דזה לא נאמר אליל שבת וליל ששי. ושו"ר שאכן הובא גמרא זו בשו"ת יביע אומר (ו:ל) וכן הוא מביא לקמן (ד:) "אדם בא מן השדה בערב, אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה" וכו' ע"ש באריכות. אבל באמת דברי תורה דכאן לאו דוקא תורה שבעל פה הוא, ודו"ק. וע' מש"כ ביומא (יח:) בליל יוה"כ, "ואם רגיל לקרות קורין לפניו" וכו'.

שם. כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהניע הצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו מיד היה עומד ועוסק בתורה – שמע מינה שיש ענין להשתמש בשעון לעורר אדם לקום (Alarm Clock) ולא לסמוך על עצמו. (הובא ב-A).

וע' בשלטי הגיבורים לר' אברהם הרופא פורטלאונה (פרק ט) שהוכיח מכאן שהכנור הוא מה שנקרא בלעז ארפה (Harp) "כי הנה אין בכל כלי השיר כלי שיוכל לנגן מעצמו מנשיבת רוח אלא זה, מצורף למה שהאימינו ג"כ כל עמי הארץ המציירים לעולם דוד המלך ע"ה עם האר"פ הזאת בידו, ולא עם כלי אחר" וכו'.

שם. רב אשי אמר משמרה ופלא נמי משמרות קרי להו – ע' גליוני הש"ס באחורי המסכת, היינו רק היכא דנאמר לשון רבים סתם דקיי"ל מיעוט רבים שנים, לענין זה שייך לומר דדבר ומחצה מקרי שנים, אבל היכא דכתיב בהדיא שנים (כמו "לחם משנה") בהא ודאי אחד ומחצה אינם כשנים.

שם. רד"ה בחדתי וכו' – ע' מהרצ"ח והיעב"ץ, לגירסא נכונה.

ד. כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה – בזה מובן מה שמצינו בסנהדרין (קג.) "מאי דכתיב (תהילים צא) לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך וכו', שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שתבא מן הדרך וכו'. עד כאן ברכו

אביו מכאן ואילך ברכתו אמו" פרש"י "עד כאן ברכו דוד אביו לשלמה בנו". הרי שדוד ברך את שלמה בנו דוקא בעניני ספק נדה, בגלל שהוא בעצמו היטב הכיר הקושי בספיקות דם נדה, כי היה ער כל הלילה בעניניהם. כנ"ל בס"ד. (ולעצם הבטוי "ספק נדה" ולמה זה גרוע טפי מנדה ודאית, ע' מש"כ ביומא (ו:) וכתובות (י:)

ונ"ל עוד שדוד מתואר בידיו מלוכלכות בדם, יען כי כתיב לגביה (דה"י א כח:ג) "וְהָאֱלֹהִים אָמַר לִי לֹא תִבְנֶה בֵּית לְשָׁמִי כִּי אִישׁ מִלְחָמוֹת אֶתָּה וְדָמִים שָׁפַכְתָּ". (ומטעם זה שמעי בן גרא קלל את דוד "כִּי אִישׁ דָּמִים אַתָּה", שמואל ב טז:ח) לכן אמרו שאם כי ידיו היו מלאים בדם, עפ"י אמת היו מלאים דם של צדקות וטהרה, לכן "ידיו מלוכלכות בדם".

שם. אמר שלמה בחכמתו וכו' – עיין מהרצ"ח, אי לקרות דברי תורה בשם "חכמה".

ד: מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי מפני שיש בו מפלתן של שונאי ישראל – שמעתי מהגר"מ איזנמאן נ"י שהביא המהר"ל (נצח ישראל יג) שיש באות "ל" חשיבות מיוחדת שמסמלת "בודדות", כי לכל מספר יש שותף או בת-זוג אשר בשתייהם אפשר ליצור יחידה שלימה של 10 או 100, שהם מסמנים יחידות שלימות. (כגון מנין של מתפללים, שאין זה 10 אנשים נפרדים כי אם מנין אחד, וכמו"כ גבי 100 שיש ברכת מסובין בברה"מ מיוחדת לו, וכו'). חוץ ממספר 5 ו 50 שרק בכפליים של עצמם נהיים שלמים, וכמו "הן עם לבדד ישכון" במחזה בלעם, אותיות ה ו-נ קשורות לבדוד, ועוד אות נ עומד באמצע האלף-בית, ובלשונו של מהר"ל, "ידוע כי כל דבר שהוא באמצע עומד בעצמו, ואין לו סמך, כי אין לו חבור לא לימין ולא לשמאל". ולכן חז"ל ראו באות נ סימן של נפילה.

והנה מכאן מוכח שאות "נ" מסמל נפילה, וק"ל, כי לקמן (נו.) אות נ מסמל גם, וכאמור שם "הרואה הונא בחלום נס נעשה לו; חנינא חנניא יוחנן נסי נסים נעשו לו", ופרש"י "גם נעשה לו, נו"ן כנגד נו"ן וכגון שראה השם

שם. א"ר אלעזר בר אבינא גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דאילו במיכאל כתי' ויעף אלי אחד מן השרפים ואלו גבי גבריאל כתי' והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף וגו' - פרש"י שעדיפות מיכאל לגבריאל הוא מפני שבו כתוב פריחה אחת, ואילו גבי גבריאל מועף ביעף, שני פריחות. וכן משמע מהמשך הגמ' 'תנא מיכאל באחת גבריאל בשתיים' וכו'. מיהו, יש להוכיח העדיפות גם מהא דבמיכאל כתיב "שרפים" ובגבריאל כתיב "איש", ועי' רמב"ם הל' יסודי התורה (ב:ז) עשר דרגות מלאכים, ואישים היינו הפחותים שבהם, הרי להדיא גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר גבי גבריאל. כנ"ל בס"ד.

שם. איבעית אימא קרא איבעית אימא סברא - ובב"ק (מו:) מצינו "קרא למה לי סברא היא". ועיין תוספות שבועות (כב:) ד"ה איבעית אימא בא"ד "ויש לחלק דיש דברים שאין הסברא פשוטה כל כך וצריך הפסוק להשיענו הסברא".

ה. א"ר יהושע בן לוי אע"פ שקרא אדם ק"ש בביהכ"נ מצוה לקרותו על מטתו אמר רבי יוסי מאי קרא רגזו ואל תחטאו אמרו בלכבכם על משכבכם ודומו סלה אמר רב נחמן אם תלמיד חכם הוא אין צריך - פרש"י "אם תלמיד חכם הוא, שרגיל במשנתו לחזור על גרסתו תמיד דיו בכך". כפילות הלשון "שרגיל במשנתו לחזור על גרסתו" אין לו מובן. ומתוך ההקשר נראה דצ"ל במשכבו במקום במשנתו. ואתי שפיר, כי כל הענין כאן הוא דת"ח אין צריך לומר קר"ש על מטתו לקיים "בשכבך" אחרי שכבר אמר אותו בערבית, כי ודאי גם על משכבו במטה יחזור על גרסתו ודי בכך. וגם זה מתאים לפסוק של ר"י "על משכבכם". כנ"ל אמת בס"ד.

שם. אמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנא' נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה - נ"ל שהדרשה מבוססת על לשון פש בתוך נחפשה.

כתוב. חנינא, נוני"ן הרבה נסים רבים". [ויה"ר שיקויים נסים רבים בבגנו היקר חנן נחמן נ"י, שגם בשמו נוני"ן הרבה.] וי"ל שהכל לפי הענין, והתם לא ראה האות בלבד, אלא כל השם, ומשו"ה פתרוה כסימן לנס. והשוה לב"ק (נה.) "הרואה טי"ת בחלום סימן יפה לו".

וע' מש"כ לקמן שבת (קד.) "נו"ן כפופה נו"ן פשוטה נאמן כפוף נאמן פשוט, ס"ע סמוך עניים" והערתי שם מה שידוע כי בתהלה לדוד (פרק קמא, המכונה "אשרי") הפסוקים מדלגים ממלכותך לסומך, וחסר אות נו"ן. ברם, במגילות ים המלח (Dead Sea Scrolls) מצאו גירסא של תהילים שבה אכן היה נמצא פסוק לזה האות, והוא מתחיל "נאמן ה' לכל קוראיו". והנה בגמ' שם בשבת דרשו אות סמ"ך לענין סמיכה, ואות נו"ן לענין נאמן. ויש לשער א"כ כי אולי זה ה'ד עמום כהה מזכרון העם שהיה פעם באמת אות נו"ן ב-"אשרי", והיה בקשר לענין נאמנות.

ויצויין הלשון כאן, "מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי", בעוד אשר תיכף לעיל מיניה כתיב "כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים מובטח לו שהוא בן העולם הבא". הרי זה סימן של קדמות המנהג להוסיף שני פסוקי "אשרי" לפני תהלה לדוד, (וגם פסוק "ואנחנו נברך" לבסוף) ועמש"כ על זה לקמן (לב.).

ועמש"כ בשבת (קטו:) "ויהי בנוסע הארון וכו' עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ולמטה".

שם. אלא משום דאית ביה פותח את ידך, נימא חלל הגדול דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר - ק"ק, כי הרי הפסוק "פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון" כולל הרבה יותר מאשר ב-"נותן לחם לכל בשר" והמשמעות יותר גדולה בפסוק הראשון. ובאמת כמו"כ ראיתי בפירושים הנדפסים באוצר תפילה גבי ברה"מ, שנותן לחם לכל בשר כולל רק אדם ובהמה, ואילו משביע לכל חי כולל ג"כ אפילו צומח. וא"כ צ"ע על הה"א.

שם. לא נתכוין אלא לבדוקן כסוטות - פירשתי
בחידידושי עה"ת (שמות לב:כ)

שם. תנא כולם נטולי טחול - עמש"כ בסנהדרין (כא:)

מה. רבי יוסי הגלילי אומר אלהיהם על ההרים ולא
ההרים אלהיהם - לפי פשוטו של מקרא תיבת
"אלהיהם" מקושרת לרישא דפסוק, ולא קאי על סיפא.

שם. תוד"ה אמר ר"ע אני אוכין, כא"ד נראה
דתלמיד חבר היה לו ר' יוסי הגלילי לר"ע
ורך ממנו בשנים היה ואע"ג שמוכירו בפרק
בתרא דגיטין מקמי ר"ע לא קשיא דכמו כן
מזכיר באגדת הפסח ר"ע קודם ר"ט שהיה רבו
- יצויין לשון תוס', אגדת הפסח, כי נראה לפ"ז
שהגדה של פסח נקרא "אגדה של פסח" כמו
אגדת מעשה בראשית, ואגדת המשכן וכו',
כלומר, ואין השם בא ממצות "והגדת לבנך
ביום ההוא וגו'".

ושלחתי הערה זו לידידי ר' משה מיימון נ"י
והוא השיב לי בדברים דלהלן: הגדה
זו על שום מה? כתב הרמב"ם פ"ז ה"ה מהל'
חור"מ לאחר שפירט עיקרי הסדר לליל פסח
"ודברים אלו הם הנקראים הגדה", ולא ביאר
למה נקראה שמה כך. וכבר נקראה כך בימי
חז"ל (פסחים קטו:) ומקובל שהשם ניתן לה
ע"ש שבאמירתה מקיימים מצות היום "והגדת
לבנך". והאבודרהם כ' שהוא לשון שבח
והודאה וכמו "הגדתי היום" שבמקרא ביכורים
(שפסוקיה משמשים כבסיס לחלק עיקרי ממגיד
שבהגדה). וראיתי בהגדת שיח הגרי"ד
(סולוביצקי) שביאר הדברים על פי שיטת
הרמב"ם בסה"מ מצוה קנ"ז והחינוך (מצוה
כ"א) שחלק ממצות סיפור יצ"מ הוא להודות
ולהלל להי"ת על כל הטוב שגמלנו. ולדברי
האבודרהם זה נרמז כבר בעצם שם ההגדה.

ומבלי לחפש לעוד מקורות בענין, חשבתי
שי"ל עוד שאולי נקרא כן משום
שכנזכר חלקה העיקרי הוא מדרשי חז"ל
לפסוקי ארמי אוֹבֵד אֲבִי. ו"הגדה" שבכאן הוא
כמו הביטוי "מדרש הגדה" שרגיל על לשון
רש"י בכ"מ. וכן נראה ממה שמצינו עוד

indicates Isis; the latter [Serapis] is the Greek
name for Osiris, both of them important
Egyptian deities... The identification of
Serapis with Joseph occurs frequently in
writings of antiquity. (S) והגר"מ לייטר גם
כתב שלולא רש"י ותוס' היה אמור שהוא הפר
הנזכר בהירדוטוס, שהוא הוא.

מג. שמע מינה תלת וכו' ושמע מינה יודע בטיב
של עבודת כוכבים ומשמשיה מבטל,
ושאינו יודע בטיב עבודת כוכבים ומשמשיה
אינו מבטל - לכאורה קשה טובא, כי האין
הביא ראיה לכך ממעשה זה, דלמא טעם דשבק
ר"א הקפד את הקטן הוא מפני שקטן אינו בר
דעת בכלל, ומי נימא דצריך לדעת דוקא בטיב
של העכו"ם, דילמא צריך רק אדם בר דעת
בכלל. ועוד קשה, אפשר דהטעם דשבק לקטן
הוא מפני שקטן אינו יכול לבטל, כשם שאין
יכול לקנות, ומי יימר שתלוי או קשור דוקא
לע"ז, רצ"ע.

Aי ציין לראשונים ואחרונים שהעירו על עוד
למודים שהיה אפשר להוציא מכאן, אבל
כבר פרשתי בנדרים (ח:) שאורחיה דש"ס לומר
אך ורק "שמע מינה תלת", אף אם יש ללמוד
יותר (ולפעמים הפוך, אף אם הלקח השלישי רחוק)
כי דוקא מספר זה מהני לזכרון, ע"ש.

מד. ונמכרין לגננין לזבל - פרש"י לגננים, לזבל
גנותיהן. לא ידעתי מה מוסיף בזה, ואולי
רש"י לא גרס בגמרא "לזבל" ובא לפרש גננים
למאי בעי.

שם. מאי מפלצתה אמר רב יהודה דחיה מפליא
ליצנותא בדתני רב יוסף כמין זכרות
עשתה לה והיתה נבעלת לו בכל יום - נ"ל
שהדרשה מבוססת על מאי דכתיב "וְגַם אֶת
מַעֲכָה אִמּוֹ וַיִּסְרָהּ מִגְבִּירָה אֲשֶׁר עָשְׂתָה מִפְּלִצַּת
לְאִשְׁרָהּ". המלים "מגבירה אשר עשתה" (שלא
מובא בגמרא) קא דרשו גבירה כמו "גבר שלה".
ונקראת "ליצנותא" מפני שכל עניני ניאוף
ותשמיש נקראים צחוק, כמו "ויקמו לצחק" או
"מצחק באשתו" וכדומה. כנ"ל בס"ד.

שפירש להחזיר לו טובה כמו שאידך עשה לו, ע"ש. ומובן שאפשר להיות פירושים שונים לטובה ולמי מגיע הטובה, הכל לפי הענין.

ננ: כי הא דאמר רב יהודה אמר רב ישראל שזקף לבניה להשתחות לה וכו' - עי' מצפה איתן שהקשה דאליבא דרב קאמר רב יהודה כאן, ואיהו הוא דאמר דלא עבדו עגל אלא להתיר להן עריות, ע"ש. (ולעיל ד.) אמר ריש לקיש דלא עבדו העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה).

ננ: אמר רבי ירמיה בר אבא אמר רב בית נמרוד הרי היא בעבודת כוכבים שהניחוה עובדיה בשעת שלום ומותר - פרש"י "מגדל שבנו דור הפלגה לעבודת כוכבים ונמרוד היה מלך עליהם". ולפום ריהטא יפלא, כי משמע מכאן שעיקר המרידה בדור הפלגה היתה ע"י נמרוד, או עכ"פ יחד עם נמרוד, וא"כ חסר עיקר מן הספר כביכול בפרשת נח, ששמו לא נזכר באותה מעשה כלל.

אבל נראה שאכן הוא הדבר, ע' סנהדרין (קט). "אמר רבי יוחנן מגדל [בבל], שליש נשרף שליש נבלע שליש קיים אמר רב אויר מגדל משכח", וכבר הבאתי שם שהוא Borsippa ושם המקום זה נקרא היום ולמאות שנים "בירת נמרוד" (Birs Nimrud) הרי שכן הוא השם ההיסטורי לאותו מקום, אע"פ שלא נזכר נמרוד בהמעשה.

ויצוין שפרש"י "בית" נמרוד, למרות שבגמרא איתא "מגדל", והוא כמו שם "בירת נמרוד". אך כמו"כ מצינו בבירה, שרש"י תרגם לפעמים כמו מגדל ולפעמים כבית, וכמש"כ ביבמות (מה).

נד. רב אשי אמר לא תימא אימר אלא ודאי ישראל מומר הוה ופלח לה - פרש"י "ודאי ישראל מומר, דא"א בכל העובדין שלא יהא בהן אחד מומר". הרי דאמרינן ודאי אפילו בדבר שלא ידענו בבירור גמור שלם, ואפילו בדבר שקיים סיכוי שלא יתרחש כלל (כי הרי למעשה שייך שלא פלח להו ישראל מומר, ויש סיכוי שלא יבא מומר אחר). והאיך ודאי זה משתנה

בפסחים שם שנקראה ג"כ אגדתא ובמס' ע"ז מה. קוראו תד"ה אמר אגדת הפסח [וכמש"כ], ו"אגדה" כמעט תמיד משמעה דברי דרש וסיפורי מעשיות מחז"ל. (ועי' בהגהת הריעב"ץ לגיטין (ס). שמחלק בין הגדה ב'ה לאגדה ב'א, ולהאמור צ"ב.) וא' מחברי הפניני לעיין בישורון על ניסן בכרך הדק שבו יש מפתחות על פסח שם הביא הרב שפיגל מחבר קדמון משהו בן ישראל שם כותב כדברי שהוא מלשון אגד ומביא שאר הטעמים לשם הגדה.

(עב"ל, וראה מש"כ שם בגיטין מהיעב"ץ שהזכיר.)

מז: והא אמר מר איזוהו צנוע הנפנה בלילה במקום שנפנה ביום ואף על גב דאוקימנא בכדרך מיהו צניעותא בעי למעבד - יראה לי דמילים אלו - ואע"ג דאוקימנא וכו' - הן הוספה מאוחרת מזמן הסבוראים או מאוחר יותר אפילו, כמו שמצינו בהרבה מקומות. ולולא דמסתפינא הייתי אומר דבכל הפרק הזה נראים סימנים של עריכה מאוחרת, והלשון אינו שוטפת, ויש לעיין בזה. והשוה מש"כ לשבת (יא.) ביצה (ו.) שבועות (ג:) ועוד.

נא: כל שהוא לפנים מן הקלקלין - פרש"י "כינורי של קלעים". נ"ל פ', לשון קלקול או קללה, על דרך מה שאמרו בתמורה (כח:) בדין חיוב לכנות שם גנאי לע"ז, "לבית גליא קרינן אותו בית כריא; פני המולך, פני כלב" וכו', וכן על דרך ליצנותא של ע"ז, כדאיתא במגילה כה:.. ולפי הערוך צ"ל קנקיל, ופירושו 'חדר'.

שם. עבודת כוכבים שהיה לה גינה או מרחץ נהנין מהן שלא בטובה... שלה ושל אחרים, בטובה ושלם בטובה - השוה ירושלמי שביעית (דב. כז.) "בש"א אין אוכלין פירות שביעית בטובה, וב"ה אומרים בטובה ושלם בטובה", ופירש רש"ס שם. ומהו הכוונה בטובה (שכר או החזקת טובה) ואי דברים אלו דומה לרבית דברים (כלומר, שאסור להחזיק טובה למי ששילם לו הלוואה), ע' הר"ן כאן ומש"כ בשם הראב"ד. והשוה רמב"ם הל' שביעית (ו:טו)

מחזקה, לא ידעתי. ואכן, בעירובין (ג.) כתב הריטב"א שם "דילמא" היינו "ודאי".

נד: ואלא מכלים דכתיב ואת כל הכלים אשר חזניה המלך וכו' והא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו אלא כיון דעבד בהו מעשה איתסרו לחו הכא נמי כיון שעשה בה מעשה אסרה - ולכאורה אפשר היה לתרגם ג"כ דמלך שעובד מעשה שאני, ולא אמרינן אין אדם אוסר דבר דאינו שלו, כי הרי כל הכלים שלו, כמו דין מה שקנה אשה קנה בעלה. (ואפשר דלא אמרינן הכי, בפרט בכלים של מקדש), ודו"ק.

שם. אמשול לך משל למח"ד למלך ב"ו שסרחא עליו מדינה כשהוא עושה מלחמה עם החיים הוא עושה [מלחמה] או עם המתים הוא עושה הוי אומר עם החיים הוא עושה - לכאורה זהו תשובה רצוצה, או דיחוי בעלמא, כי תשובה זו מניחה שהקב"ה הוא הוא שעושה המלחמה, בעוד אשר לפי הפילוסופיה, העכו"ם הוא שעושה דין לעצמו, ואינו תחת שלטון אלוקים. (כלומר, הקושיא היתה שהעכו"ם הציל את עצמו ולכן יש לו ממש, והתשובה היתה שהקב"ה הציל אותו). ודחויים כאלו מצינו בכמה מקומות בוויכוחים כאלה, דחוי בקש, כמו לעיל (מד:): "תשובה גנובה השיבו ר"ג לאותו הגמון", וכן "קשה בעיניכם שדחיתי את אויבי בקש" (חולין כז:): או "אמרו לו תלמידיו רבי לאלו דחית בקנה רצון לנו מה אתה משיב" (שמות רבה כט:א) וכן כזה בויקרא רבה (ד:ו) במדבר רבה (יט:ח)

נח. רד"ה דמי דההוא חמרא, בא"ד ומשום כיסופא קאמר הכי - כי רבה היה נתפס בסתירה. וע' בספרי ד"ר מלך שפירא בענינים אלו.

ס: נפל לבור ועלה אמר רב פפא לא שנו אלא שעלה מת אבל עלה חי אסור - צ"ע האך איתפרש לשון עלה אם מת, והול"ל העלוהו או העלה וכדומה, כי עלה משמע שעשה זה בעצמו.

סא. תוד"ה והאיכא רובלין, ואע"ג דתקנת עזרא לא היתה אלא שיעברו בערי בנות

ישראל שלא יתגנו על בעליהן לפי דרכם היו עוברים שם - לא הבנתי ההו"א של התוספות, נהי דתיקנו שרוכלים יהיו מותרים לעבור בעיירות ישראל משום בנות ישראל, הרי החידוש בזה היתה שלא יהיו המוכרים שבעיר יכולים למחות (כמש"כ רש"י בב"ק פב.) ואיך קסד"א מזה שלא היו עוברים ג"כ בעיירות של עכו"ם, וצ"ע.

סח. רב יהודה שדר ליה קורבנא לאבירנא ביום אידם וכו' רבא אממי ליה קורבנא לבר שישך - עי' יעב"ץ דדוקא שדר ביום אידם לסימנא טבא בעיניהם, ולפי זה לכאורה אין כל טעם למנוע מלשלוח מתנות לחברי עסק או שותפי עסק וכדומה ביום 25 December ובפרט כהרבה שיטות דלנוצרים של היום אין כלל דין עכו"ם, אבל ע' בזה במאמרי *Of Fish and Fishermen (Tradition)* שצינתי בכיצה (כד.) ובהמאמר הנ"ל גם הבאתי מהיעב"ץ במשנה לחם, בסוף פירושו למשנה לחם שמים.

סח. רבא אממי ליה קורבנא לבר שישך ביום אידם... אשכחיה דיתבי עד צואריה בוורדא וקיימן זונות ערומות קמיה, אמר ליה אית לבו כי האי גוונא לעלמא דאתי - הושה איך שדימו האי עכו"ם את עוה"ב שלו, לאיך שדימו מוסלמים את עוה"ב שלהם (ע"ב בתולות) ויש לעיין בזה עוד.

ואיך שרבא היה שם אם זונות ערומות היתה שם, דילמא שלחו אותו בר שישך מפניו.

סח: רד"ה מעשה לסתור - עיין ס' יבין שמועה כלל כט (p. 15) שדן בדברי רש"י כאן.

סח: תד"ה איתיביה רבה בר ליואי לרבא. כי האי פירכא פרכה רבה בר ליואי לרבא גבי ההיא ארכא דמכעא בחישתה בפסחים (מ:): דשרייה רבא לזבני לעובדי כוכבים וחדר ביה רבא צ"ל שאחר שני המעשים אלו הקשה לו אך התלמוד קבע פירכא על שניהם כי אין נכון לומר שמעא [רבא] שתי פעמים - כעין דבריהם לעיל (סג:): ד"ה ויתבי ר' חייא, שמעשה אחת

שאימתן עליה". ועי' לקמן (עא.) לנסך אין פנאי, לבעול יש פנאי.

שם. ההוא ישראל ועובד בוכבים דהוו יתיבי וקא שתו חמרא שמע ישראל קל צלויי בי בנישתא קם ואזל אמר רבא חמרא שרי מימר אמר השתא מדבר ליה לחמריה והדר אתי - יצויין, הרי כל טעמא דאיסורא הוא מפני חתנות, שלא ישתו ישראל ועכו"ם יין ביחד ויבא להתחתן זה עם זה. והא הכא יינו מותר אפילו אם היו דוקא שותים ביחד.

שם. ואי משום שבתא האמר (רבא אמר) לי איסור גזירא כי הוינן בארמיותן אמרינן יהודאי לא מנשרי שבתא דאי מנשרי שבתא כמה כיסי קא משתכחי בשוקא - הרי אשנב נדיר למוח של אינו-יהודי שעתיד להתגייר, כלפי יהודים, בעודו בגיותו.

ע. אי אית ליה לאישתמוטי חמרא אסיר ואי לא חמרא שרי - סברא מעניינת. אם יש לו תירוצ' אז היין אסור, ואם לאו אז מותר. כלומר, לא יעלה על דעתנו כלל דאפשר העכו"ם אומרת אמת אלא נקטינן כדבר הפשוט דמה שהוא אומר היא רק אמתלא בעלמא.

ע: מימר אומר אמצורי קא ממצרא - פרד"ה אמצרי, בא"ד לשון אחר מתשובת הגאונים, מתמוגג אני, אשטנדלינ"ר בלע"ז. פי', הייתי מתמתח (Stretching, Exercising). ואל תתמה, הא כבר כתב הרמב"ם דחייב איניש להתעמל בגופו, וכלשונו בהל' דעות (פ"ד) "כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה ואינו שבע ומעיו רפין, אין חולי בא עליו וכוחו מתחזק, ואפילו אוכל המאכלות הרעים". וארשום כאן מה ששמעתי בימי בחרותי בשם הרב צבי ברקוביץ ג"י בשם החסיד יעב"ץ דאנן מקיימן דברי הרמב"ם כמה דאנו מתנענעים גופנו בעת התפילה, ולא מצאתי זה בפנים.

עב: קנישקנין - פרש"י "כלי רחב ויש לו שני קנין או שלשה יוצאין מצידו ונמשכין ועולין כנגד גובהו וכשנותנין יין בפיו מתמלאין

נתחלקה ונסדרה בתלמודא לכל ענין בפנ"ע (לשון הגר"ם בביצה לח., שציין לתוס' כאן). והשוה נמי מש"כ כעין זה במנחות (עו.).

שם. אי נמי דנקיטי ביה קיטרי - פרש"י "ואיהו לא טרח מידי", ולפי זה תירוצא דגמרא הוא באמת "לא היה דברים מעולם".

שם. ובא מעשה לפני חכמים והתירום - ובגירסת המשנה, "ושאל לחכמים והתירום".

סו: אביי אמר אסור ריחא מילתא היא - וחשבינן ליה כשותה (תוס') אך לא הבנתי הדמיון לריחא שאסור משום שהריח נכנס לתוך המאכל, כדוגמא שבגמרא, וצ"ע.

סח. אמר עולא מחלוקת שהשביח ולבסוף פגם אבל פגם מעיקרא דברי הכל מותר - מכל הסוגיא נראה דענין "נותן טעם לפגם" לאו בטעם לבד הוא, דהא אמרו אם שאור עושה שהעיסה עתה ראויה לחמץ עיסות אחרת, זהו נת"ל, וכן נמי אמרו מי גרם שתחמיץ בשתי שעות ולא שעה אחת, הרי אם הדבר האסור גורם שום תועלת לטובה, לפי שיטותיהם, איקרי שפיר נותן טעם לשבח וא"כ צריך לדעת מדוע קא קרי ליה נותן טעם לשבח או לאסור, כאילו הטעם הוא מרכז של הדרישה, ויש לעיין בזה עוד.

סמ. תוד"ה ההוא אימרטוטי אימרטוט, יש לתמוה עכשיו היאך אנו אוכלים דבש דבורים והלא רגלי הדבורים מעורבים בדבש וכו' לכ"נ לר"ת דודאי רגלי הדבורים כיון דעצמות בעלמא נינהו מותרים דהא העצמות טהורים, וכו' - מש"כ בענין עצמות נוגע לשאלת אכילת ג'לטין (Gelatin) כנודע.

ע. יצרא דיינן נסך לא תקיף להו - פירש"י "לנסוכי" ולכאורה אין לו מובן, וכי יש טעם להם לנסך, ומפני מה סד"א לחשוש לכך? ואולי כדי להרשים עליה, או להתחבב אליה. אבל עי' ר"ן "לא שבקי לה לנסוכי", דקאי על הזונה. וכמו"כ משמע מלשון הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות (יב:כו) "מפני

רצה בעל החבית לבא לבהמ"ד, מקומו של רב חסדא, עם טענתו.

ובעין זה לכאורה הוה עדיפא לפרש שרב חסדא רצה שרב ישגיח על נקיון הגת שלא יצווחו עליו בי מדרשא, ר"ל, בקושיות ובפקפוקים, כי עי"ז זה יוכרח להפסיד את יינו של בעה"ב, וחס רב חסדא על ממונו של בעה"ב. ובזה מתפרש ג"כ הסוגיא בעירובין הנ"ל, שלא רצה רב יוסף שהתלמידים בבהמ"ד יסתור העירוב ע"י טעניות הלכתיות.

(**ואחרי** כתבתי זה שו"ר שגם הרש"ש הרגיש בדבר כעין זה, שחשש שמא ירננו עליו רבנן על הוראה שלא כהלכה.)

עו: פסק אבל, פסק והב ליה לבאטי בר טובי, הדר רצה עשרה זימני בארעא, פסק הב ליה למר יהודה - דלמא רצה שבור מלכא להוכיח את באטי דרך מוסר, אי נמי רצה להראות ידיעתו של הלכה, כי אחרת בפשטות היה לו לנעוץ הסכין בקרקע אחרי שהוא אכל, ואז ליתן למר יהודה בקודם, ואח"כ לבאטי, ואז לא היה צריך לנעול הסכין באמצע ביניהם.

ובזה שכתב רש"י דרך פרסיים למסור נשים לאכסנאים וכו', כבר דרשתי בכל זה בענין "מאן הוי ליומא" ביומא (יח: ע"ש).

כל הקנים ויכולין כמה בני אדם לשתות בו ביחד". כמו גבי מכת דם, בשמות רבה (ט:יא) "ממכת דם העשירו ישראל, כיצד וכו', המצרי אומר לו נשתה אני ואתה מן קערה אחת, וישראל שותה מים, והמצרי דם, וכשהיה לוקח מישראל בדמים היה שותה מים", וכו'.

עד: וחזי דלא מצוחת עלי בי מדרשא - פירש"י, "לעשותן בהכשר שלא תפסיד את יינו ונמצא צווח עלי". ממי חשש רב חסדא שמא יצווח עליו - מבבעל החבית, או מתלמידי הבהמ"ד? מלשון רש"י נראה שדאג מבעל החבית בעצמו, על שפסל את יינו. ברם, מדאמר "בי מדרשא", משמע לכאורה שרב חסדא דאג רק על חברי בי מדרשא, שהם לא יתרעמו וירננו עליו על הא דהפסיד יינו של בעה"ב, אבל לא דאג על הבעה"ב עצמו.

אבל הנה בעירובין (ס). באו בני קקונאי לרב יוסף ובקש שימנה משהו לתקן ערוב בעדם, וא"ל לאביי, "זיל ערב להו וחזי דלא מצווח' עלה בבי מדרשא". ושם פירשו תוספות "שאם היה מזיקים לעשות כווי [חלונות] על חנם היו סותרין את בתיהם", משמע שהבעל הבתים היו באים לבית המדרש לקובל על רב יוסף. והכא נמי כאן, לכאורה, פירושו שלא

